

Marek Romaniuk

Dr Edmund Zarzycki (1928-2007)

Dnia 1 czerwca 2007 r. zmarł dr Edmund Zarzycki, prawnik, historyk dziejów Polski w latach 1939-1945. Odszedł człowiek wielkiej pasji naukowej, wybitny znawca okupacyjnego sądownictwa.

Edmund Zarzycki urodził się 12 listopada 1928 r. w Nakle nad Notecią. Był synem Grzegorza i Heleny. Naukę rozpoczęła w 1935 roku w miejscowej szkole powszechnej przerwał wybuch II wojny światowej we wrześniu 1939 r. W okresie okupacji przez dwa lata uczęszczał do niemieckiej szkoły dla Polaków. W kwietniu 1942 r. został skierowany do pracy w Nakielskiej Fabryce Maszyn. Pracował tam do wyzwolenia. W 1945 roku podjął naukę w Państwowym Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącym w Nakle, które ukończył w 1950 roku. Podjął wówczas 3-letnie studia prawnicze I stopnia na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Pracując zawodowo, w 1956 roku podjął eksternistyczne studia II stopnia na Wydziale Prawa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. W 1957 roku obronił pracę magisterską, przygotowaną pod kierownictwem prof. dr. hab. Tadeusza Cypriana, wybitnego karnisty, przedstawiciela Polski na procesie norymberskim.

Już wcześniej, w październiku 1953 roku z nakazem pracy został skierowany do Prokuratury Wojewódzkiej w Bydgoszczy. W 1959 roku awansował do stopnia wiceprokuratora wojewódzkiego i kierował działem śledczym Prokuratury. Prowadził również szkolenia zawodowe dla aplikantów i pracowników prokuratorskich. Podczas pracy w Prokuraturze Wojewódzkiej w Bydgoszczy przeprowadził wiele śledztw przeciwko niemieckim zbrodniarzom wojennym. Kilkakrotnie uczestniczył w procesach zbrodniarzy hitlerowskich

toczonych przed sądami obu państw niemieckich. Poznał wówczas niemieckie prawo, komentarze, orzecznictwo i literaturę prawniczą. W pracy nad wspomnianymi śledztwami był zmuszony wykorzystać archiwalia, bowiem oryginalne dokumenty niemieckie okazały się niezbędne w przygotowaniu materiałów dowodowych. Odtąd stał się stałym gościem Archiwum Państwowego w Bydgoszczy. Równocześnie sięgnął po bogatą już literaturę historyczną poświęconą problematyce wojny i okupacji niemieckiej. Pomimo bogactwa opisu wojennych dziejów kraju dostrzegł, że poza zainteresowaniem historyków pozostała zbrodnicza działalność hitlerowskiego sądownictwa. Konstatacja ta przesądziła o zainteresowaniu E. Zarzyckiego tym zagadnieniem badawczym. W końcu 1968 roku nawiązał kontakt z prof. dr. hab. Jerzym Śliwowskim z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, wybitnym znawcą prawa karnego. Pod jego kierunkiem przygotował rozprawę doktorską pt. *Eksterminacyjny charakter orzecznictwa hitlerowskiego Sądu Specjalnego w Bydgoszczy w sprawach o wypadki z września 1939 r.*, obronioną w maju 1973 r. 5 czerwca 1973 roku Rada Wydziału Prawa i Administracji UMK nadała mu stopień doktora nauk prawnych. W 1974 roku w konkursie na najlepsze prace doktorskie i habilitacyjne, zorganizowanym przez Instytut Prawa PAN otrzymał III nagrodę krajową, a także specjalną nagrodę Wojewody Bydgoskiego. Wspomniana rozprawa w wersji poszerzonej, wydana pt. *Działalność hitlerowskiego Sądu Specjalnego w Bydgoszczy w sprawach o wypadki z września 1939 roku*, została opublikowana w 1976 roku. W 1977 roku została wyróżniona III nagrodą Ministra Szkolnictwa Wyższego i Techniki. Drugie wydanie książki ukazało się w 2000 roku. Autor podkreślił wyjątkową represyjność sądu wyrażającą się nadzwyczajną surowością i łamaniem prawa, zwłaszcza wobec Polaków zaangażowanych w zwalczanie dywersji niemieckiej w Bydgoszczy 3 września 1939 roku.

Upolitycznienie prokuratury, którego nie akceptował, spowodowało, że z dniem 30 czerwca 1974 roku zwolnił się na własną prośbę. Od 1 lipca 1974 roku został zatrudniony na stanowisku adiunkta w Zakładzie Pedagogiki w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Bydgoszczy. W pracy dydaktycznej pomocne było doświadczenie zdobyte w trakcie prowadzonych szkoleń zawodowych oraz licznych wykładów i prelekcji wygłaszanych na spotkaniach organizowanych przez bydgoski Oddział Towarzystwa Wiedzy Powszechnej. Na uczelni E. Zarzycki prowadził zajęcia z zakresu podstaw prawnych placówek opiekuńczo-wychowawczych i andragogiki. Następnie przejął prowadzenie przedmiotów: polityka i prawodawstwo opiekuńcze PRL i system oświatowy PRL na tle porównawczym. Prowadził także zajęcia z dziedziny prawa opiekuńczego, rodzinnego i nieletnich. Zagadnienia te były również przedmiotem badań na prowadzonym przez dr. E. Zarzyckiego seminarium magisterskim. Zajmował się

badawczo także zagadnieniami nieszczęśliwych wypadków, bezpieczeństwa higieny w szkole. Włączył się do prac zespołu naukowego zajmującego się przemianami funkcji placówek wychowawczych, któremu przewodniczył prof. dr hab. Edmund Trempała. Kierował realizacją tematu *Podstawy prawne funkcjonowania placówek wychowania równoległego*.

Od 1 XI 1974 r. pełnił jednocześnie funkcję radcy prawnego WSP w Bydgoszczy w wymiarze pół etatu.

Równocześnie z pracą naukowo-dydaktyczną Edmund Zarzycki podjął również dalsze, już rozszerzone, badania sądownictwa niemieckiego w latach 1939-1945 na terenie okręgu Rzeszy Gdańsk – Prusy Zachodnie. Z czasem rezultaty wieloletnich, żmudnych badań przybrały kształt rozprawy habilitacyjnej. Opiekunem naukowym był prof. dr hab. Czesław Łuczak z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Pod koniec 1980 r. E. Zarzycki przygotował rozprawę habilitacyjną, pt. *Eksterminacyjna i dyskryminacyjna działalność hitlerowskich sądów na Pomorzu Gdańskim w latach 1939-1945*. 22 II 1982 roku E. Zarzycki odbył kolokwium habilitacyjne przed Radą Naukową Instytutu Historii UAM. Jednogłośnie uchwałą Rady nadano mu stopień doktora habilitowanego nauk historycznych w zakresie historii najnowszej. Nie uzyskała ona zatwierdzenia Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej do Spraw Kadr Naukowych przy Rady Ministrów. Przygotowana praca wydana drukiem w 1981 r. była pierwszą monografią historyczno-prawną przedstawiającą działalność hitlerowskiego sądownictwa na terenie jednego z okręgów Rzeszy utworzonych na ziemiach wcielonych. Autor wskazał na eksterminacyjny charakter orzecznictwa wspomnianych sądów. Podjął przekonującą polemikę z ocenami funkcjonowania sądownictwa w okupowanej Polsce zawartymi w większości opracowań historycznych w RFN.

Dr Edmund Zarzycki niemal do ostatnich chwil życia wykonywał obowiązki tłumacza przysięgłego języka niemieckiego. Wymagamy przepisami egzamin i uprawnienia zdobył w 1974 roku.

Oprócz pracy zawodowej Edmund Zarzycki realizował swoje pasje działalności społecznej. Od bardzo wielu lat był członkiem GKBZH w Polsce oraz wyróżniającym się aktywnością członkiem OKBZH w Bydgoszczy. Na ich zlecenie opracował ekspertyzę orzecznictwa Sądu Specjalnego w Bydgoszczy w sprawach o rozszerzone współsprawstwo w morderstwie. W 2004 r. jako znawca sądownictwa okupacyjnego znalazł się w gronie zespołu badawczego historyków zajmującego się wyjaśnieniem wydarzeń bydgoskich z 3 i 4 września 1939 r. działającego w ramach bydgoskiej Delegatury IPN. Przeprowadził kwerendę źródłową w aktach Najwyższego Trybunału Narodowego i ze względu na świetną znajomość języka niemieckiego sporządził tłumaczenia wyboru

dokumentów. Ukoronowaniem pracy zespołu będzie dwutomowe wydawnictwo, które ukaze się na początku 2008 r. Dr E. Zarzycki był również członkiem Towarzystwa Wiedzy Powszechnej i Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego. Brał czynny udział w wielu konferencjach naukowych, popularnonaukowych, sympozjach, prelekcjach i spotkaniach służących popularyzacji wiedzy o sądownictwie okupacyjnym w Polsce. Za swoją działalność społeczną i liczne publikacje został odznaczony Srebrnym i Złotym Krzyżem Zasługi, medalami Za Szczególne Zasługi dla Województwa Bydgoskiego i Za Szczególne Zasługi dla Miasta Bydgoszczy. Cieszył się również uznaniem niemieckich historyków prawa i był zapraszany na organizowane przez nich konferencje i sympozja. Po raz ostatni wystąpił z referatem pt. *Die Tätigkeit deutscher Sondergerichte im annektierten Polen am Beispiel des Gaues Danitzg – Westpreußen* na sympozjum pod hasłem „Nationalsozialistische Sondergerichtsbarkeit” zorganizowanym przez Justizakademie des Landes Nordrhein-Westfalen 26-27 XI 2004 r. w Recklingshausen.

E. Zarzycki był także autorem dwóch monografii historycznych i wielu artykułów naukowych. Zdecydowana większość z nich dotyczy problematyki sądownictwa okupacyjnego. Weszły one na trwałe do historiografii polskiej i niemieckiej. Niektóre opracowania poświęcił zagadnieniom prawnym związanym z opieką i wychowaniem młodzieży. Do najważniejszych pozycji w Jego dorobku naukowym należą:

1. *Adwokaci niemieccy jako obrońcy Polaków przed hitlerowskim Sądem Specjalnym w Bydgoszczy*, „Palestra” 1975, nr 5-6, s. 59-75.
2. *Działalność hitlerowskiego Sądu Specjalnego w Bydgoszczy w sprawach o wypadki z września 1939 roku*, Prace Wydziału Nauk Humanistycznych BTN, seria E, nr 9, Warszawa-Poznań 1976.
3. *Polscy żołnierze przed hitlerowskim Sądem Specjalnym w Bydgoszczy*, [w:] *Z okupacyjnych dziejów Bydgoszczy*, Prace Wydziału Nauk Humanistycznych BTN, seria E, nr 10, Warszawa-Poznań 1977.
4. *Bezpieczeństwo i higiena pracy w szkole*, Zeszyty Naukowe WSP w Bydgoszczy, nr 3, Bydgoszcz 1977.
5. *Eksterminacyjna i dyskryminacyjna działalność hitlerowskich sądów okręgu Gdańsk – Prusy Zachodnie w latach 1939-1945*, Bydgoszcz 1981.
6. *Odpowiedzialność karna nieletnich Polaków przed hitlerowskimi sądami*, [w:] *Dzieci i młodzież w latach II wojny światowej*, Warszawa 1982, s. 249-255.
7. *Deutsche Diversion Am 3 September 1939 in Bydgoszcz aus der Sicht der Akten des Nazisondergerichts in Bydgoszcz*, „Polnische Weststudien” 1983, Bd. II, H. 2, S. 299-312.

8. *La diversion allemande le 3 septembre 1939 a Bydgoszcz a la lumieres des actes du tribund specjal hitlerien de la ville*, „Polish Western Affairs La Pologne et les Affaires Occidentalis”, vol. 24, 1983, no 2, s. 279-294.
9. *Działalność hitlerowskiego Sądu Specjalnego w Bydgoszczy w latach 1939-1945*, Warszawa-Poznań 1987.
10. *Działalność Sądu Specjalnego w Bydgoszczy w latach 1939-1945*, Prace Wydziału Nauk Humanistycznych BTN, seria C, nr 17, Warszawa 1987.
11. *Dywersonja niemiecka w dniu 3 września 1939 r. w świetle akt hitlerowskiego Sądu Specjalnego w Bydgoszczy*, „Kronika Bydgoska”, Bydgoszcz 1990, t. 9, s. 229-241.
12. *Działalność hitlerowskiego Sądu Specjalnego w Bydgoszczy w latach 1939-1945*, wyd. II uzup., Bydgoszcz 2000.
13. *Sądownictwo niemieckie*, [w:] *Historia Bydgoszczy*, t. 2, cz. 2, Bydgoszcz 2004, s. 144-168.

Za swoje dokonania naukowe i działalność społeczną dr Edmund Zarzycki był honorowany i wielokrotnie nagradzany przez władze resortu nauki, macierzystą uczelnię i lokalne władze wojewódzkie i miejskie.

W pamięci bydgoskich historyków dr Edmund Zarzycki pozostanie jako wybitny znawca prawa i nieustrudzony badacz eksterminacyjnej działalności niemieckiego sądownictwa w latach 1939-1945.